

Максим Балаклицький,

канд. філол. наук

УДК 070.482: 274(477)

Книжкова рецензія як показник культури читання (на матеріалі протестантських ЗМІ України)

У статті доведено, що рецензійна активність є важливим критерієм розвиненості певного сектора книговидавничої галузі.

Ключові слова: рецензія, книга, читання, книговидання, протестант.

Наявність, кількість і якість книжкових рецензій є однією з важливих ознак комунікативної розвиненості певної галузі книговидання, культурного рівня її учасників. Книжкові рецензії – своєрідний барометр рівня читацтва в країні. Частотність їх появи у виданнях свідчить про існування сектора якісної літератури з певної тематики, розрахованої на підготовленого реципієнта. У необхідності вивчення цього важливого журналістського жанру полягає *актуальність* пропонованої студії.

Масова культура не потребує рецензій; їй достатньо прейскуранта. Звичайний телеглядач обирає фільм на підставі анотацій з одного злішovanого речення в телепрограмці, адже журнали косметики й мод складаються лише з ілюстрацій та пояснень до них. *Мета* статті – спираючись на критерій рецензійної активності, визначити рівень протестантського книговидання України.

У відомих нам дослідженнях релігійних медіа України В. Глаголюка [1], С. Гурьєвої [2], О. Канчалаби [3], Я. Клачкова [4], І. Скеленара [5], А. Юраша [6], П. Яроцького [7] тощо така проблематика не розглядалася.

Спершу визначимо різницю між анотацією та рецензією, яка насамперед полягає в їх авторстві. Анотація – повідомлення автора чи видавництва про книжку. Рецензія – читацький текст оцінного характеру; свідчить про зворотний зв'язок, про те, що книжка виконує комунікативну функцію, уможливорює медіатизоване спілкування автора й читача.

Як правило, книжкові рецензії пишуть активні читачі, які також публікують тексти інших типів. Це або відгуки ентузіастів (кінематографічний аналог – портал глядацьких кінорецензій kinopoisk.ru), або статті в наукових журналах, написані фахівцями для яких читання нових книжок, є частиною посадових обов'язків, або якісна белетристика, де рецензування є маркетинговим засобом. Інколи ко-

мунікант просто обирає жанр рецензії для передачі власних думок з певного приводу, прагнучи до реалізації ідеологічних принципів, творчих прагнень або самовираження.

Розвинений інститут книжкових рецензій засвідчує наявність певної категорії читачів з необхідним культурним рівнем, котрі виявляють увагу до книжки передусім як до комунікативного каналу. Крім ужиткового ставлення до книги («читання для життя»), вони сприймають її як культурне явище, різновид комунікації, невід'ємну частину способу життя («читання для читання»). Також опублікування рецензії вказує на наявність певної кількості осіб, яким рецензент бажає висловити свою думку про окрему книжку, яку вони читали або можуть прочитати. Рецензії є ознакою того, що ці інтелектуали мають амбіції щодо розширення свого кола прихильників, виховуючи в такий спосіб читацьку аудиторію конкретного видання. І. Подбerezський пропонує розвивати «традицію критики й рецензування духовної літератури» для оцінки перекладних праць. «Величезну користь принесли б розділи критики в періодичних журналах, у релігійних додатках до газет. Справа ця не проста, багато хто побоюється зачепити спонсорів-годувальників, але без цього не обійтись» [8, с. 128], – підкреслює автор. На його думку, механізм рецензування може бути своєрідним захистом читачів релігійних видань.

У протестантських ЗМІ жанр книжкової рецензії перебуває в зародковому стані, як і всі елементи інтелектуального книговидання й книгочитання в протестантських колах. «Я не зміг знайти жодного критичного огляду надрукованої книги/статті чи наявності продовжуваних богословських дебатів з жодної книги, написаної пострадянськими українськими авторами, – пише в своєму дисертаційному дослідженні А. Пузинін. – Академічна ситуація серед євангельських християн колишнього СРСР становить недіалогічну какофонію місцевих голосів в океані західної, головним чином фундаменталістської, літератури, некритично перекладеної російською мовою. Щедра фінансова підтримка відповідних західних інститутів відіграла не останню роль у перекладі й виданні тих чи інших книжок. На жаль, недавнє оцінювання богословської освіти в Європі навіть не згадало про проблему відсутності критично-полемічної дослідницької культури» [9, с. 274].

Поступово формується категорія споживачів, котрі надають перевагу інтелектуальним виданням. Вона апоріорі не обмежується конфесійними рамками. Як правило, такі особи працюють у світських або міжконфесійних установах (виші, ЗМІ, видавництва), підтримують широкі контакти поза безпосереднім оточенням, чимало подорожують і взагалі

ведуть активний спосіб життя, мають виразну громадянську й політичну позицію. Це нерідко створює їм імідж неугодних, незручних, неформатних осіб у конфесійному колі. Характер їхньої професійної діяльності, специфіка інтересів роблять їхніх колег з інших церков, що мають інший тип світогляду, іноді ближчими від одновірців.

Найактивніші рецензенти – винятково кияни: доктор філософських наук М. Черенков, журналіст М. Малуха, викладач Української євангельської семінарії богослов'я А. Денисенко та старший консультант у сфері інформаційних технологій ТОВ «СОФТКОМ груп» О. Гордеев. Двоє перших – найактивніші публіцисти українського протестантизму, які пишуть багато (зокрема й рецензій) і «про все підряд», двоє останніх надають перевагу вже згаданому жанру.

Виокремлюється сектор якісних видань. Це навчальна література, богословні книги для професійних теологів-викладачів і студентів семінарій, священників, філософів, істориків церкви, соціологів релігії, релігієзнавців. Такі видання недешеві, виходять невеликими накладками, їх адресовано конкретній аудиторії, яку треба переконати їх придбати. Потенційні читачі хочуть знати про ці книжки та обговорювати їх. Видавництва отримують мотивацію обслуговувати таку категорію споживачів та можливість зайняти певну нішу на видавничому ринку для впливу на суспільство не тільки за допомогою «лобової» проповіді. Захопленість християнської молоді життєвим успіхом і водночас недовіра до скоробогатків, бідність вітчизняних науковців і багатовікове «витікання мізків» за кордон спрямовують церковну інтелігенцію в бік академічної сфери. Церкви через свої видавництва хочуть впливати на позацерковних інтелектуалів.

Книжки дають змогу ознайомитися з богослов'ям інших релігійних течій. Читають протестантів (згадаймо продукцію видавництва «Свічадо»), читають і протестанти. Їхні семінарії дедалі більшу увагу приділяють православній традиції, починаючи з апологетики й «вивчення опонента», а закінчуючи пошуком спільних пунктів віровчення та практики для місіонерської роботи, міжконфесійних зносин та інкультурації, контекстуалізації церковної діяльності (від православних хорів гімнів і літаній через ікони як ілюстративний матеріал проповідей до православних риз на протестантських священниках). Інша тенденція – новий вибух юдеофілії: святкування юдейських свят, кіпи на чоловічих головах, молитовні благословення Ізраїлю, увага до юдейської екзегетичної традиції. Книжки розмивають світоглядні, екуменічні, богословські, культурні межі.

Рецензія вимагає налаштованості на дискусію, а «ортодоксальна релігійна свідомість виключає журналістику» [10], бо навіть нега-

тивна рецензія в ЗМІ слугує рекламою критикованого видання настільки ж, наскільки й антирекламою. Тоталітарний, маніпулятивний підхід ґрунтується на інших засадах: табуванні (католицький індекс заборонених книг був просто списком, а не збіркою рецензій), вилученні, спалюванні [11] чи замовчуванні (у випадку, якщо організація не може вдатися до сили). Культура публічної аргументації потребує критика, а не інквізитора. Наприклад, М. Черенков попросив про написання рецензії на книжку «Баптизм без кавычек» (2012) свого давнього опонента А. Пузиніна. Останній у дисертації [9] та статтях [5] надавав жорсткій критиці публікації М. Черенкова.

Рецензія в інтернет-виданні нерідко спричиняє активний зворотний зв'язок: коментарі, листи, дзвінки й розмови. Друкована рецензія повинна передбачати такі ж ефекти, тільки уповільнені в часі. Необхідно бути готовими до пояснень, контраргументів, аналізу позиції опонента, продовження діалогу з теми, виявляти терпіння, готовність переконувати, дотримуватися коректності висловлювань, раціональної доказовості. Порівняймо такий портрет рецензента з фрагментом церковного спілкування 1970-х рр.: «На одному з молодіжних зібрань ми роздумували про теорію еволюції. Аргументів проти цієї теорії у нас не було, тому наші міркування обмежувалися полемікою, типу, як узагалі можна таке твердити? Який же Дарвін усе-таки дурень, і т. ін. в подібному стилі» [12, с. 354]. Рецензія вимагає вміння орієнтуватися в сучасному інформаційному полі, що стосується певної теми (а інформаційний вибух пострадянського часу в багатьох українців, і не тільки протестантського віросповідання, викликає, за словами М. Черенкова, інформаційну інтоксикацію та дезорієнтацію [11, с. 165]), спрямування на сучасність.

Сектор якісної літератури потребує свого контексту. І тут треба визначити, що означає поняття «якісна література» стосовно релігійного книговидавання. Майже будь-яке релігійне видання світська особа може розглядати як серйозне. Але ніби визнану авторитетність таких видань позарелігійні особи поєднують з іншими оцінками: релігійні книжки «нецікаві, нудні, неактуальні, відсталі, несучасні, непрактичні, далекі від реальних потреб теперішнього життя». Далека від релігійного мислення особа не завжди критикує релігійних авторів за примітивізм. Така пиха була характерною переважно для прихильників державного соціалізму з його презумпціями еволюції, прогресу й безрелігійного майбутнього. Теперішній світський читач підтверджує лише, що не є цільовою аудиторією релігійних видань.

Популярна світська література асоціюється з розвагою, відпочинком, релаксом. Ідея розваги була крамольною для переслідуваної

церкви царських і радянських часів, на порядку денному якої стояло лише питання виживання. Сьогодні до видань розважального типу найближче стоїть книжкова белетристика протестантських авторів. Такі книжки вийшли на ринок наприкінці 2000-х рр. Ще в 1980-ті рр. вірянам були відомі лише поодинокі приклади подібних друків. Це видання для дітей (повчальні притчі, казки, історії, приміром, «Полліанна» Е. Портер) та юнацтва («Мандрівка пілігрима» Дж. Буньяна). Публікація таких творів не могла розглядатися як самостійний, а тим більше стратегічний напрям книговидання. Сьогодні чимало опитаних керівників видавництва нарікають на «засилля християнських романів» на ринку. На їхню думку, книжки такого типу відволікають від справжнього, корисного читання.

У 1990-ті р. історія українського книговидання якраз і починалася з популярної (в церковному розумінні) літератури. Популярність у цьому разі вказує не на розважальність, а на адресованість найширшому колу читачів, тому ці видання мали певні характерні для них ознаки: проста мова, загальнозрозумілі приклади, розкриття азів біблійного вчення. На початку 2000-х рр. екстенсивний розвиток галузі завершився, настала відносна стабілізація. Виокремилися основні гравці книговидавничого ринку.

Моніторинг російськомовного богословського книговидання розпочав співробітник Одеської богословської семінарії В. Новаковець наприкінці 2003 р. (українською в той час почали виходити в Україні перші довідкові видання з біблістики). Невдовзі цю справу продовжила Євроазіатська акредитаційна асоціація (ЄААА), координатором програм якої також є В. Новаковець. Одне із завдань ЄААА – надати навчальним закладам Євразії інформаційну підтримку, давши можливість ознайомитися з книжковими новинками. Із 2006 р. почала здійснюватися щомісячна закрыта розсилка для вишів-членів асоціації. За шість років у списку для розсилання було представлено понад 1200 назв книжок. Розсилка має такі розділи: 1) довідкові видання; 2) біблістика; 3) богослов'я; 4) місіологія; 5) історія церкви; 6) практичне богослов'я; 7) християнська педагогіка, психологія, апологіка, етика тощо. В. Новаковець щомісячно переглядає сайти видавництв, які випускають подібну літературу, а також сторінки найбільших інтернет-магазинів академічної книги. Зібрану за рік інформацію ініціатор моніторингу з 2005 р. публікує в журналі «Богословские размышления». Із 2011 р. скорочена версія розсилки є у відкритому доступі.

Фрагменти книжкових новинок друкує газета «КАМЕНЬ краєугольний». Надіслана рецензія/промоційна анотація книги без контактів

для покупців публікується безкоштовно. Якщо наприкінці тексту вміщено контакти магазину, послуга коштує 300 грн або здійснюється публікація «бартерного» рекламного повідомлення в одній із книжок.

Першим спеціалізованим виданням про християнську книгу стала газета «Книгоноша» (2004–2006). Її засновник і редактор Т. Бойко писав у веб-конференції: «Я багато років мріяв створити видання, яке б розповідало про християнську книгу, містило б професійні рецензії на нові видання, знайомило б з тими, хто працює над ними (курсив наш. – М. Б.). При цьому головне, щоб воно не піарило якесь одне видавництво, а об'єктивно й широко висвітлювало б усе розмаїття сучасної християнської книги. <...> Однак через два роки, коли газета, як мені здавалося, знайшла свою аудиторію, з безкоштовного 12-сторінкового видання ми вирішили зробити її «перезапуск», збільшивши обсяг до 32 стор., додавши туди ж декілька нових рубрик і зробивши її платною... 1 гривня в роздрібному продажі... Передбачаючи спад, ми скоротили наклад з 6000 до 2000 прим. ...я був готовий дотувати її й далі, аби «Книгоноша» продовжувала служити своїм читачам. Однак... Через вісім місяців після оголошення передплати ми маємо 43 (!!!) передплатники, й ще сотні дві-три (приміроків. – М. Б.) продається через християнські книгарні».

З огляду на цю ситуацію Т. Бойко припинив випуск паперового часопису. У 2010 р. він записав сім випусків радіопрограми «Книгоноша», які транслювалися на «Світлому радіо “Еммануїл”» (Київ). У них апробував такі жанрові напрями радіопрограми про християнську книгу: інтерв'ю з письменниками й видавцями, огляд книжкових новинок, тематичні бесіди з цитуванням відповідних видань. Ще однією частиною інформаційної підтримки першого Книгофесту був конкурс християнської літературної критики, тобто тих самих рецензій. Схоже, він виявився безрезультативним, бо в репортажах про Книгофест–2010 не було оприлюднено результатів конкурсу, і дотепер Т. Бойко не намагався повторно організувати подібне змагання.

2009 р. видавець запустив Християнський літпортал (knigonosha.org). Сайт має рубрики «Новинки» (анотації видань), «Новини» (події в світовій книжковій галузі з акцентом на електронних книжках), «Зустрічі» (переважно з авторами книжок), «Інтерв'ю» (здебільшого з видавцями релігійної літератури), «Видавництва» (літератури трьох гілок християнства, переважно з України та Росії), «Статті» (підрубрики: «Рецензії», «Технології», «Історія», «Аналітика»), «Відео» (підрубрики: «Відеотрейлери» – анонси подій; «Репортажі», «Семінари» – письменницькі майстер-класи; випуски телепрограми Ю. Захватаєва про християнське книговидання «Страницы для души»),

«Автори», «Виставки». Як бачимо, в редагуванні сайту Т. Бойко дотримується тотожної концепції ЗМІ, яка полягає в просуванні християнського книговидання (локалізовано до пострадянського простору). У рубриці «Рецензії» знаходимо 29 текстів: 13 написано спеціально для літпорталу, також нараховуємо 11 перепублікацій з інших джерел і 6 перекладів іншомовних рецензій, здійснених редакцією порталу.

У 2009 р. розпочав роботу ще один спеціалізований ресурс про християнське книговидання – «Книжникъ» видавництва «Ездра» (ezdra.com/wordpress), клонами якого є блог АХВУ «Свиток» (axby.org/wordpress) і «Християнський автор» (christianauthor.wordpress.com). «Християнський автор» функціював тільки рік і не оновлюється з 2010 р. «Книжникъ» має розгалужену систему рубрик (19 позицій), у деяких із них знаходимо по 3–4 статті. Основні тематичні блоки блогу: 1) електронні книги, інтернет-бібліотеки й проблема виживання паперового книговидання; 2) управління видавництвом; 3) маркетинг книговидання; 4) новини видавництва «Ездра» й АХВУ: книжкові новинки, промоційні заходи. Оригінальні тексти ресурсу – це інформаційні повідомлення та анотації новинок видавництва, а також переклади мотиваційних статей-інструкцій щодо роботи християнських видавців за кордоном.

Швидше за все проектом якогось видавництва є християнський книжковий клуб «Логос» (book-logos.com). Заснований сайт 2008 р., на ньому обіцяють, що «ви можете почитати відгуки... (відвідувачів. – М. Б.), залишити свої відгуки на книжки, котрі прочитали й, таким чином, допомогти іншим у виборі книг». Насправді ні читачьких, ні «професійних», зі слів Т. Бойка, рецензій на сайті немає, зате є поповнювана база анотацій з бібліографічними описами видань.

Директори багатьох видавництв повідомляють у соціальних мережах про книжкові новинки. Але чимало керівників розчарувалися в блогах як маркетинговому засобі: не ведеться блог директора видавництва «Нард» О. Єфетова evangelism.ru (останній запис 7.05.11), в якому він, зокрема, розповідав про роботу над перекладом книги Е. Фарлі «Голе Євангеліє»; директор видавництва «Християнська просвіта» Д. Фімушкін лише час від часу викладає анотації й оповіщення про новинки свого підприємства в блозі dfimushkin.livejournal.com. Н. Гербіш робочий блог hudozhnytsya.ezdra.com поповнює нерегулярно (останній запис 10.10.11), але сумлінно веде блог hudozhnytsya.livejournal.com, тісно пов'язаний з її творчо-професійною діяльністю, а також розміщує рецензії на українськомовні книжки (переважно дитячі) на hudozhnytsya.sumno.com.

Із міжконфесійних і релігієзнавчих інтернет-ЗМІ книжкові рецензії містять українські сайти risu.org.ua, religion.in.ua, theology.in.ua, латвійський baznica.info, російський religio.ru. Жодне з цих мас-медіа не засновано лише протестантами, не говорячи вже про конфесійний ухил редакції. Єдиний виняток – петербурзька газета «Мирт» (електронна версія – gazeta.mirt.ru).

Отже, протестантське книговидання забезпечує публікацію анотацій і критичних інформаційних повідомлень про книжкове виробництво. Цим протестантські ЗМІ не надто відрізняються від решти мас-медіа із загального інформаційного простору України. Книжкова рецензія щодо будь-якої сфери українського суспільства залишається рідкістю. Для порівняння: співвідношення в англо-саксонській дослідницькій традиції протилежне: кількість рецензій часто перевищує реєстр основних статей числа журналу (не за обсягом, звичайно).

Жанр книжкової рецензії в протестантських ЗМІ залишається раритетом. Навіть книжкові анонси поза спеціалізованими сайтами з'являються нерегулярно. Під час вибору лектури принципове значення все ще мають позажурналістські чинники: конфесійна належність видавництва, обізнаність читача з доробком автора й особисті (переважно усні) рекомендації. Здійснити хоча б частковий перехід від рекламних текстів до повноцінного рецензування буде непросто: якісні прориви не бувають спонтанними. Намагання редакції Літпорталу замовляти рецензії активним дописувачам у цьому жанрі може створити помітний прецедент.

1. *Глаголюк В.* Релігійні та християнсько-моральні проблеми виховання на сторінках релігійно-церковної преси Покуття 20–30-х рр. ХХ ст. // Збірник праць Наук.-дослід. центру періодики. – 2003. – Вип. 11. – С. 331–342.

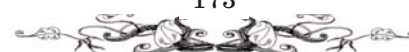
2. *Гурьєва С.* Типологічні особливості релігійної преси Східної України // Вісник СумДУ. Сер. : Філологія. – 2001. – № 1. – Т. 1. – С. 21–25.

3. *Канчалаба О.* Релігійно-церковна періодика ХІХ – першої половини ХХ ст. у фондах ЛНБ ім. В. Стефаніка НАН України // Українська періодика: історія та сучасність : доп. та повідомл. шостої Всеукр. наук.-теор. конф., Львів, 2000 р. / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаніка, відділення «НДЦ періодики» ; за ред. М. Романюка. – Львів, 2000. – С. 189–193.

4. *Клачков Я.* Протестантська преса для українців у Польщі (1918–1939 рр.) // Збірник праць Наук.-дослід. центру періодики. – 2004. – Вип. 12. – С. 62–82.

5. *Скленар І.* Сучасна релігійна преса України: типологія, характеристика, домінанти : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунік. : 27.00.04 – теорія та історія журналістики. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 17 с.

6. *Юраш А.* Українська церква у контексті сучасних політичних конфліктів та комунікативних процесів (історико-політичний аспект) : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 – теорія та історія політол. науки. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 1996. – 245 с.

7. Яроцький П. Стан пізньопротестантських конфесій // Україна релігійна : колективна монографія. – К. : Українське релігієзнавство, 2008. – Книга перша : Стан релігійного життя України. – С. 302–331.

8. Подберезский И. Протестанты и другие: Религиозная публицистика / И. Подберезский. – С.Пб. : Мирт, 2000. – 392 с.

9. Пузынин А. Традиция евангельских христиан: изучение самоидентификации и богословия от момента ее зарождения до наших дней / А. Пузынин. – М. : Библийско-богословский институт св. апостола Андрея. – 2010 – 523 с.

10. Михайлин І. Ортодоксальна релігійна свідомість виключає журналістику [Електронний ресурс] / І. Михайлин. – URL: <http://www.asd.in.ua/archives/1188313607>.

11. Thomas C. Book burning / C. Thomas. – Westchester : Crossway Books, 1983. – 158 p.

12. Патц А. Искренне ваш... / А. Патц. – Idar-Oberstein : Titel-Verlag, 2011. – 394 с.

Подано до редакції 25. 10. 2013 р.

Balaklytskyi Maksym.

A book review as an indicator of reading culture (based on the Protestant media of Ukraine).

The article proves that reviewing activity is a serious criterion of maturity of a certain sector of book publishing industry.

Keywords: review, book, reading, publishing, Protestant.

Балаклицький Максим.

Книжная рецензия как показатель культуры чтения (на материале протестантских СМИ Украины).

В статье доказано, что рецензийная активность является важным критерием высокого уровня развития определенного сектора книгоиздательской отрасли.

Ключевые слова: рецензия, книга, чтение, книгоиздание, протестант.

